

AZƏRBAYCAN MÜTƏFƏKKİRİ EYNƏLQÜZAT MIYANƏCİNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI

UOT: 1 (091)

DOI: <https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.1.85.0164>

MEHMET EMİN

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun doktorantı

E-mail: kocmehmetemin@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1025-5643>

Giriş

Miyanəci dövrü, geniş İslam coğrafiyasında siyasi və dini mübarizələrin yüksək gərginlik təşkil etdiyi bir vaxtı əks etdirir. Bu dövr, Abbasi, Fatimi, Büveyhi, Qaraxani, Səlcuq və digər əhəmiyyətli dövlətlərin mövqelərini qorumaq məqsədilə apardıqları çəkişmələr və Səlib yürüşləri ilə səciyyələnir. Xüsusilə, Səlibçilərin 1098-1099-cu illərdəki qələbələri və Qüdsdə Səlibçi Krallığının qurulması bu dövrün mötədil siyasi mühitini xarakterizə edir. Qərbdən və Şərqdən olan təzyiqlər nəticəsində Abbasi xilafətinin zəifləməsi, Bağdad və Hicaz bölgəsindəki daxili mübarizələr də dövrün kritik xüsusiyyətlərindəndir. Xüsusilə, Şiə-Büveyhi və İsmaili-Fatimi qüvvələrinin Abbasilərə qarşı hücumları, Bağdadın fitnə və kaos mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdu [5, s. 496-499].

Batinilərin təbliğat və terror fəaliyyətinin qarşısını almağa çalışmış alimlərdən biri, Miyanəci tərəfindən tanınan Əbu Həmid Qəzali idi. Qəzali, Batini ideologiyasını fəlsəfi və məntiqi üsullarla təkzib etmək məqsədilə müxtəlif əsərlər yazmışdır. Lakin, Miyanəci, Qəzali və onun ardıcıllarının bu mübarizəsini kifayət qədər təsirli hesab etməmişdir. Onun fikrinə görə, dini və məzhəbi qarşıdurmaların əksinə, bu dövrün rəhbərləri tərəfindən edilən təbliğat cəhdləri daha çox mübahisə və çəkişmələrə səbəb olmuşdur.

Miyanəci dövrü, həm dini, həm də siyasi baxımdan çox mürəkkəb və qarşıdurmalarla zəngin bir dövr kimi qiymətləndirilə bilər. Dini ideologiyalar arasında baş verən mübarizələr, mədəni və siyasi çətinliklər qarşısında dövlətin zəifləməsi və vətəndaş müharibələri kimi təsirlər dövrün mühüm xüsusiyyətlərindəndir.

Miyanəcinin həyatı

Miyanəci (490/1096-ö. y.) Həmədan şəhərində doğulmuş və Azərbaycanın Miyanəc şəhərində olan ailəyə mənsubdur. Ailəsi uzun müddət Həmədanın tanınmış alim və ictimai şəxslərindən ibarət olmuşdur. Atası Əbu Bəkr Muhəmməd b. Əli Miyanəci Həmədanda qazı vəzifəsində çalışmış və ta-

nınmış Şafii fəqihi Əbu İshaq Şirazi ilə yaxın dost olmuşdur. Miyanəci də atasının təsiri ilə elmi və dini mühtələrə yaxın olmuş, xüsusilə təsəvvüfə böyük maraq göstərmişdir. Bu maraq onun həyatının və tənəkkürünün əsas istiqamətini təşkil etmişdir.

Miyanəci, dövrün fəlsəfi və dini mühtində müstəqil bir filosof kimi tanınır. O, həm mühazirələr oxuyur, həm də müxtəlif dini və elmi məsələlərə dair yazılar yazırdı. Məktublarında elmi və mədəni təcrübələrini paylaşır, tələbələrinə ibadət və əxlaq mövzusunda məsləhətlər verir, dini həyatın doğru istiqamətini göstərməyə çalışırdı. Eyni zamanda, Miyanəci cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən olan insanlarla münasibət qurur və onların hər birinə öz irşadını çatdırmağa çalışırdı. O, bu şəkildə həm alim, həm də bir irşadçı kimi fəaliyyətini davam etdirirdi.

Dərgüzini, xüsusilə İsmaili-Batini hərəkatının dəstəkləyicisi olaraq, dövrün dini və siyasi mühitində bir çox əhəmiyyətli hadisələrdə yer almışdır. O, Miyanəciyə qarşı mübarizədə də böyük rol oynamışdır. Mənbələrə görə, Dərgüzini Miyanəciyə qarşı çirkin bir təbliğat aparmış və nəticədə onun edamına səbəb olmuşdur. Bütün bu hadisələr, Miyanəci və onun ideyalarının dövrün siyasi və dini mühitində necə bir təhlükə yaratdığını göstərir [9, s. 55].

Miyanəci dövrün əhəmiyyətli filosof və mütəfəkkirlərindən biri olmuşdur və onun həyatına dair müxtəlif tədqiqatlarda, xüsusən də onun dini mövqeləri ilə bağlı, çoxsaylı nəzəri təhlillər aparılmışdır. Bir sıra alimlər onun Əbu Həmid əl-Qəzzali ilə əlaqələrini müzakirə edərək, Miyanəciyə Qəzzali ənənəsinin davamçısı kimi baxır və bu əlaqənin təhlilində iki əsas yanaşmanı ortaya qoyurlar. Bu yanaşmaların birincisi, Miyanəci və Əhməd Qəzzali arasındakı əlaqələri izah edir. Qəzzali, Nizamiyyə mədrəsəsini tərk etdikdən sonra, qardaşı Əhməd Qəzzali həmin mədrəsəyə rəhbər təyin olunmuşdur və Miyanəci Əhməd Qəzzali ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Bununla yanaşı, Miyanəci, həmçinin dövrün yüksək məmurları və alimləri ilə də yaxından əməkdaşlıq etmiş, İslam cəmiyyətində və dinində birliyin təmin olunmasına dair fikirlərini ortaya qoymuşdur. Bu, onun əsas fəlsəfi mövqeyi idi [2, s. 50].

Miyanəci, xüsusilə məzhəb təəssübkeşliyinə qarşı sərt bir mövqe tutmuşdur və İslamın əsas məqsədinin insanların birliyini və qardaşlığını təmin etmək olduğunu müdafiə edirdi. O, məzhəb və din fərqlərinin insanların inancını zədələməməli olduğunu və hər kəsin bir Allah yolunda birləşməli olduğunu vurğulamışdır. Onun nəzərində, İslam yolunun əsas məqsədi insanın daxili inkişafıdır və hər hansı bir təriqətə aid təəssübkeşlik insanın bu məqsədi əldə etməsini əngəlləyir. Bu ideyaları, xüsusən də Dərgüzinin rəhbərlik etdiyi İsmaili-Batini hərəkatı ilə birbaşa müxalifət təşkil etmişdi. Miyanəci, batini fikirlərini tənqid edir və onların İslamın orijinal təlimlərindən sapdığını iddia edirdi.

Miyanəci, öz mövqeyini qorumağa çalışarkən dini təhrifə qarşı sərt reaksiyalar göstərmişdir. Onun bu mövqeyi, təriqət liderlərinin və dövrün bəzi alimlərinin onu dini mühafizəkar təlimlərdən kənara çıxmış kimi qəbul etmələrinə səbəb olmuşdur. Nəticədə, Miyanəci, dini təhdidlər və siyasi intriqalar nəticəsində edama məhkum edilmişdir. Bu, onun mürəkkəb təfəkkürünün, xüsusən də həqiqətə çatma yolu və dini təriqətlərin təhrifindən qorunma ilə bağlı ideyalarının anlaşılmadığı və səhv şərh edildiyi bir dövrdə baş vermişdir [3, 52-53].

Miyanəci ilə İsmaililər arasında yaranan əsas ideoloji ziddiyyətlər, onların fəlsəfi mövqelərindəki fərqliliklərdən qaynaqlanır. Miyanəci, "Vacibü'l-Vücut" anlayışına əsaslanaraq, Allahın hər şeyin mahiyyəti olduğunu və bütün mövcudatın yalnız Allahın iradəsi ilə mövcud olduğunu vurğulamışdır. Buna qarşı, İsmaililər, yaradılışı Allahın mahiyyətindən çıxan bir axar kimi təsvir edərək, sudur nəzəriyyəsinə inanırdılar. Miyanəci bu yanaşmanı təkzib edərək, Allahla yaradılmış varlıqlar arasında fundamental bir fərq olduğunu müdafiə edirdi.

Eyni zamanda, Miyanəci, dini təriqətlərin batini təfsirini və Quranın zahiri mənalarnı kənara qoyan yanaşmalarını təhrif hesab edirdi. Onun fəlsəfəsində Quran və Sünnə, təfəkkür və dinin əsas mənbələri olaraq qalır, hər hansı bir təriqət və ya fəlsəfi sistem yalnız bu mənbələrə uyğun olmalıdır.

Miyanəci ilə İsmaililər arasındakı bu ideoloji ziddiyyətlər, həm fəlsəfi, həm də teoloji mübahisələr şəklində özünü göstərmişdir. Miyanəci, sudurçu və panteist fikirləri İslamın əsl təlimlərinə zidd hesab edirdi. Bu fəlsəfi və dini fərqliliklər, nəticədə onun həyatını və ölümünü təyin edən mühüm amillərdən biri olmuşdur. Bu baxımdan, onun edamı, sadəcə bir

siyasi və dini münaqişənin nəticəsi deyil, həm də dərin teoloji və fəlsəfi bir mübahisənin təzahürüdür.

Miyanəci ilə İsmaililər arasındakı qarşıdurma, sadəcə ideoloji və dini fərqliliklərdən qaynaqlanmış, eyni zamanda təfəkkürün və dini təlimlərin, o cümlədən Quran və Sünnənin düzgün anlaşılmasına dair geniş bir mübahisə təşkil edir. Miyanəci, öz fəlsəfəsində İslamın əsl mənasını qorumağa çalışaraq, öz dövründəki dini təhriflərə və batini fikirlərə qarşı ciddi mübarizə aparmışdır [1, s. 7].

Miyanəci, öz həyatında və əsərlərində dərin elmi təcrübə və təsir altında olduğu çoxsaylı alimlərdən bəhs etmişdir. Onun ən mühüm müəllim və rəhbəri olaraq, atasının, Həmədan qazısının rolunu vurğulamaq mümkündür. Bu, Miyanəciyə təlim-tərbiyə və dini elmlərin dərinliklərinə girişdə əvəzsiz dəstək olmuşdur. Əsərlərində, həmçinin müxtəlif alimləri və arifləri müəllim və pir olaraq tanıdır, onların zahiri və batini elmlərə dair dərin biliklərini qeyd edir.

Miyanəci, xüsusən Əbu Həmid Qəzaliyə böyük hörmət bəsləyir və onu özünün ruhani müəllimi, çıxılmaz vəziyyətlərdən xilas edən bir şəxs olaraq təqdim edir. O, Əhməd Qəzali, Şeyx Bərəkə, Şeyx Fəthə, Şeyx Hamuyə kimi alim və ariflərdən geniş şəkildə bəhs edir, onları öz həyatında və əsərlərində ilham mənbəyi kimi göstərir.

Bundan başqa, Miyanəci, həmçinin məşhur alimi, astronomiya və fəlsəfə sahəsindəki böyük şəxsiyyəti Ömər Xəyyamın tələbəsi olduğunu qeyd edir. Riyaziyyat və astronomiya üzrə ciddi təhsil aldığı, həndəsə və cəbr sahələrindəki biliyi ilə məşhur olduğu da bilinməkdədir. O, "Münyətül-haysub" adlı əsərini yazacaq qədər riyaziyyatla maraqlanmışdır.

Miyanəci, həmçinin, müxtəlif sufi və kəlam müəllimləri, məsələn, Şeyx Məvdud, Şeyx Məhəmməd b. Hammuyə kimi dəyərli şəxslərlə bağlı məlumat verir. Onun özünəxas dini düşüncələri, fəlsəfi yanaşmaları və batini elmlərə dair geniş biliyi onu öz dövrünün ən mühüm düşüncülərindən biri etməyə səbəb olmuşdur.

Bütün bu məlumatlar, Miyanəciyə dərindən təsir edən və onu öz elmi və mənəvi inkişafına yönləndirən alimləri və mütəfəkkirləri göstərir. Onun əsərlərində bu alimlərin təsiri aydın şəkildə özünü göstərir, bu da Miyanəciyə dini və fəlsəfi müstəvidə yüksək mövqe qazandırmışdır.

Miyanəcinin əsərləri

Miyanəci, İslam dünyasında təsəvvüf və fəlsəfi təfəkkürün inkişafına mühüm töhfələr vermiş bir sufi və mütəfəkkirdir. O, çoxsaylı əsərləri ilə öz dövrünün ən əhəmiyyətli alimlərindən biri hesab olunur. Onun ən məşhur və təsirli əsərlərindən bəziləri aşağıdakılardır:

1. Zübdətül-Həqaiq – Miyanəci, bu əsərini 24 yaşında yazmış və əsərin məqsədi üç əsas prinsipi — Tövhid, Nübüvvət və Məad — izah etməkdir. Əsər kəlam, təsəvvüfi və fəlsəfi məsələləri geniş şəkildə ələ alır və bu mövzuların açıqlanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Miyanəci, öz əsərini yazmağa səmimi bir dostunun dini suallarına cavab olaraq başlamış və bu əsər ruhani inkişafın bir vasitəsi kimi təqdim olunur.

2. Şəqval-qərib ənil-əvtan ilə uləmail-buldan – Miyanəci bu əsəri Bağdad zindanında olarkən yazmışdır. Əsər həm dövrün alimlərinə qarşı bir cavabdır, həm də onun təsəvvüfi və fəlsəfi düşüncələrinin inkişafını göstərir.

3. Təmhidat – Bu əsər Miyanəci tərəfindən yazılan ən mühüm əsərlərdən biridir. Əsər İslam coğrafiyasında sufizmin əsas prinsiplərini izah edən bir müqəddimə kimi məşhurdur. Onun içindəki on təmhid, müxtəlif fəlsəfi və kəlam mövzularını geniş şəkildə ələ alır. "Təmhidat", həm də "Zübdətül-Həqaiq" əsəri ilə müqayisədə daha zəngin və dərinidir.

4. Naməha (Məktublar) – Miyanəci dövrün alimlərinə, dostlarına və dövlət rəhbərlərinə yazdığı məktublar vasitəsilə geniş bir təfəkkür dünyası təqdim edir. Bu məktublar müxtəlif kəlam, fəlsəfi və təsəvvüfi məsələlərə toxunur, həmçinin Miyanəci öz dövrünün sosial və ictimai hadisələrinə dair dərin fikirlər irəli sürür.

5. Nühətül-Uşşaq və Nəhzətül-Müştaq – Miyanəci bu əsərində min beytlik bir divan təqdim edir və onun şeirləri aşiqin halını və məqsədini təsvir edən bir əsər olaraq diqqət çəkir.

6. Qayətül-bəhs ən mənal-bəs – Bu əsər ilahiyat, peyğəmbərlik və axirət mövzularını əhatə edir və Miyanəci, onun tələbələr və azad düşüncəli insanlar üçün vacib bir əsər olduğunu bildirir.

7. Risalətül-Əlaiyyə – Miyanəci bu əsəri yəzarkən adi insanlar üçün zəruri olan etiqad məsələlərinə toxunmuş və geniş bir fəlsəfi mülahizə təqdim etmişdir [8, 44-45].

Miyanəci, həmçinin çoxsaylı məktubları ilə öz düşüncələrini və təcrübələrini dostlarına və döv-

rün rəhbərlərinə çatdırmışdır. Onun məktubları, bir tərəfdən fəlsəfi və dini mövzuları, digər tərəfdən də dövrün sosial və siyasi vəziyyətini izah edir. Bu əsərlər, Miyanəcinin dərinədən düşündüyünü və təsəvvüf düşüncəsini elmi və hikməti bir dilə tökdüyünü göstərir. Eyni zamanda Miyanəcinin əsərləri, müasir dövrün filosofları və alimləri üçün də əhəmiyyətli bir qaynaq olaraq qalır.

Miyanəcinin edam olunmasının səbəbləri

Miyanəci öz dövründə böyük bir sufi alimi və fəlsəfi mütəfəkkir kimi tanınsa da, onun edamı ilə bağlı səbəblər mürəkkəb və çoxqatlıdır. Ən çox müzakirə olunan əsas səbəblər bunlardır:

1. Dini və fəlsəfi görüşləri: Miyanəci, xüsusilə İslamın metafizik və mistik aspektlərinə dair qeyri-adi baxışlar irəli sürüb. O, təsəvvüf və fəlsəfəni birləşdirərək insanın Allahla birliyi, Allahın varlığını və eşqin təbiətini izah edən fikirlər ortaya qoymuşdur. Onun görüşləri bir çox müctəhid alimlər və dövrün dini rəhbərləri tərəfindən ziddiyyətli və hətta təhlükəli hesab olunurdu. Miyanəci həmçinin müxtəlif dini təriqətlərə, xüsusilə mühafizəkar dini xadimlər tərəfindən tənqid edilirdi. Bu, onun kəlam və fəlsəfi düşüncələrinə qarşı ciddi müqavimətə səbəb olmuşdu.

2. Təsəvvüf nəzəriyyəsi: Miyanəci, sufi nəzəriyyəsi ilə bağlı çox dərinədən təhlillər aparmış və sufilərin təlimatlarını, xüsusən də eşq və mistik birliyi vurğulamışdır. Bu cür fikirlər dövrünün ortodoks İslam alimləri tərəfindən təqdir edilmirdi, çünki onlar təsəvvüf təlimlərini bir qədər təhlükəli hesab edir, bəzən onları bütperəstlik və ya bidət kimi qələmə verirdilər. Miyanəci də öz əsərlərində və məktublarında bu görüşləri açıq şəkildə ifadə edirdi.

3. Şəxsi münaqişələr və siyasi amillər: Miyanəci həm də dövrünün siyasi və dini elitesi ilə münasibətlərində çətinliklərlə üzləşmişdi. O, Bağdadda təqib edilərək həbs olunmuş və bu dövrdə fəlsəfi və dini əsərləri ilə əlaqədar sərt tənqidlərə məruz qalmışdır. Həbsdə olarkən yazdığı əsərləri, həm də müxtəlif dövlət xadimləri və mütəfəkkirlərlə yazışmaları, onu dövrün bəzi hakim təbəqələri ilə qarşıdurmaya gətirib çıxardı.

4. Təhlükəli mücərrəd baxışlar: Miyanəci, həmçinin "Varlığın başlanğıcı", "Allahın nuru" və "İblisin mücərrədliyi" kimi mücərrəd fəlsəfi məsələlər barədə dərinədən fikirlər irəli sürmüşdür. Bu fikirlər zaman zaman İslamın əsas prinsipləri ilə

ziddiyyət təşkil edirdi və dini hakimlər tərəfindən şübhəli görülürdü.

Miyanəci, bu səbəblərə görə, dövrünün dini qurumlarının təzyiqinə məruz qalmış və nəticədə edama məhkum edilmişdir. Əsas səbəb, onun dini düşüncələrinin və fəlsəfi baxışlarının dövrün ortodoks ideologiyalarına uyğun olmaması, həmçinin cəmiyyətdəki əsaslı dini rəhbərliklə olan qarşıdurmaları ilə əlaqədar olaraq meydana gəlmişdir [9, 58].

Miyanəci və İsmaililər arasındakı ideoloji ziddiyyətlər daha çox dini, fəlsəfi və təsəvvüfi baxışlarda özünü göstərirdi. Bu ziddiyyətlər xüsusilə İsmaili təriqətinin ortodoks və gizli fəlsəfi əsasları ilə Miyanəcinin açıq və daha eklektik mistik yanaşmalarına qarşı çıxmaları ilə bağlıdır. Aşağıda bu ideoloji ziddiyyətlərin əsas məqamlarını qeyd etmək olar:

1. Mərkəzləşdirilmiş rəhbərlik və şəxsi təc-rübə: İsmaililər, xüsusilə Nizari İsmaili təriqətinin tərəfdarları, təriqətin rəhbərliyini (İmamı) mərkəzi bir mövqe olaraq qəbul edirdilər. Onlar, yalnız İmamın və ya "Gizli İmam"ın təlimləri ilə doğru yola yönələcəklərinə inanırdılar və İmamın son dərəcə əhəmiyyətli və ilahi bir lider olduğunu qəbul edirdilər. Buna qarşı, Miyanəci daha çox şəxsi, mistik təcrübə və birbaşa Allah ilə əlaqə qurulması məsələsinə vurğu edirdi. O, insanın Tanrı ilə birbaşa əlaqə qurmasının mümkün olduğunu və bu əlaqənin yalnız və yalnız təcrübə və eşqlə baş verə biləcəyini müdafiə edirdi.

2. Gizlilik və açıq fəlsəfə: İsmaililər özlərinin xüsusi və gizli biliklərə sahib olduqlarını və bu biliklərin yalnız təriqətin seçilmiş üzvlərinə açıldığını əsas götürürdülər. Onlar, biliklərin dərin, batini və sırf təriqət üzvlərinə məlum olduğunu, ümumilikdə isə bu biliklərin yayılmamalı olduğunu hesab edirdilər. Miyanəci isə, fəlsəfi düşüncələrini və təsəvvüfi təlimlərini açıq şəkildə ifadə edir, bunları geniş auditoriyaya çatdırırdı. O, bilik və hikmətin yalnız xüsusi insanlara deyil, ümumi olaraq axtaran hər kəsə verilməli olduğunu müdafiə edirdi. Bu, İsmaili təriqətinin gizlilik prinsipinə qarşı bir ziddiyyət təşkil edirdi.

3. İslami ortodoksiya və həqiqət anlayışı: Miyanəcinin fəlsəfi və dini baxışları, bəzən İslamın ənənəvi və ortodoks prinsipləri ilə uyğun gəlmirdi. Məsələn, o, Allahın birliyini və insanın bu birliyə yaxınlaşmasının əhəmiyyətini çox vurğulasa da, bəzi hallarda İslamın normativ hüquqi və dini sistemə tənqidlər irəli sürürdü. İsmaililər isə, İslamı öz

ənənəvi formatında qəbul edərək, onu öz mistik və təfsiredici xüsusiyyətləri ilə birləşdirirdilər, amma hələ də İmamın rəhbərliyini və İslamın ənənəvi prinsiplərini qoruyurdular.

4. İnkâr və açıq təkfükür: İsmaililər, bəzən özlərinin təfsir və şərhlərini "gizli" və "inkar edici" şəkildə təqdim edirdilər. Bu, həqiqətin çox qatlı olması və yalnız seçilmişlərə açıq olmasını nəzərdə tuturdu. Miyanəci isə, açıq və aydın şəkildə "haqq"ı və "doğru yol"u izah etməyə çalışırdı. Onun fəlsəfi yanaşması, hər kəsin ruhani və mistik anlamı tapmağa cəhd etməsini təşviq edirdi, bu isə İsmaililərin gizlilik və xüsusi təfsirlərinə qarşı bir müxalifət idi.

Bu ideoloji ziddiyyətlərdən dolayı Miyanəci və İsmaililər arasında qarşıdurmalar yaranmış və zaman-zaman bu fərqli yanaşmalar, həm fəlsəfi, həm də dini səviyyədə ciddi mübahisələrə yol açmışdır. Nəticədə, 35 yaşlı gənc və xoşniyyətli Miyanəci, bu gizli və məkrli təşkilatın onun üçün qurduğu tələyə düşərək həyatını itirmişdir.

Nəticə

Miyanəci, dövrünün ən vacib dini və fəlsəfi fiqurlarından biri kimi, İslam dünyasında dərin təsir buraxmış bir şəxsiyyətdir. O, öz elmi fəaliyyətləri ilə yalnız dövrünün alimlərini deyil, həm də cəmiyyətin hər təbəqəsini istiqamətləndirmişdir. Onun edamı, yalnız bir şəxsiyyətin faciəsi deyil, həm də dövrün siyasi və dini mübarizələrinin bir nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu hadisələr, Miyanəci və onun kimi mütəfəkkirlərin siyasi və dini təzyiqlərə qarşı necə bir mövqe tutduqlarını və bunun sonunda necə cəzalandırıldığını açıq şəkildə ortaya qoyur.

Açar sözlər: *İslam, mütəfəkkir, təsəvvüf fəlsəfəsi, mistik düşüncə, din.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Acar A. *Selçuklu Sultanı Sencer'in Din Siyaseti (Abbasi Halifeliği ve İsmaililerle İlişkiler)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1997, 196 s.

2. Alkış A. *Aynul' kudât-ı Hemedânî'nin Haya-tı, Eserleri ve Usûl-i Selâse Hakkındaki Tasavvufî-Kelâmî Görüşlerinin Tahlili*. İstanbul: Hike-miyât, 2021, 394 s.

3. Karaoğlu M. C. *Büyük Selçuklu Devleti Vezir-leri. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans tezi*, 2011, 169 s.

4. Köymen M. A. *Tuğrul Bey ve Zamanı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976, 170 s.*

5. Merçil E. *Büveyhîler // TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, 496-500 ss.*

6. Ocak A. *Selçukluların Dinî Siyaseti, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, 2002, 444 s.*

7. Özaydın A. *Karahanlılar // Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi cilt 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, 404-412 ss.*

8. Sandıqçı M. *Aynülküdat Hemedânî'nin hayatı, eserleri ve Temhîdât tercümeleleri, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans tezi, 2009, 245 s.*

9. Topgül E. M. *Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şiîlik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış // Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. 42, 2012, 47-76 ss.*

суфийской философии в современную эпоху.

Ключевые слова: ислам, философ, суфийская философия, мистическое мышление, религия.

The Life and Works of the Azerbaijani Thinker

Ayn Al-Qudat Al-Myanaji

SUMMARY

Ayn Al-Qudat Al-Myanaji was a prominent Azerbaijani thinker who lived in the 12th century. He is particularly known for his Sufi philosophy and mystical thoughts. His ideas challenged the orthodox and esoteric religious teachings of his time and created ideological conflicts with the Ismailis. His execution might have been related to ideological disputes and scientific rivalries. Myanaji's legacy has played a significant role in the development of Sufi philosophy in the modern era.

Keywords: *Islam, philosopher, Sufi philosophy, mystical thought, religion.*

Жизнь и творчество азербайджанского мыслителя Эйналкузата Миянеджи

РЕЗЮМЕ

Эйналкузат Миянеджи был известным азербайджанским мыслителем, жившим в XII веке. Он особенно известен своей суфийской философией и мистическими взглядами. Его идеи оспаривали ортодоксальные и эзотерические религиозные учения того времени и создавали идеологические конфликты с исмаилитами. Его казнь могла быть связана с идеологическими спорами и научными соперничествами. Наследие Миянеджи сыграло важную роль в развитии